

Etik Açından Dikkat Gerektiren Grup: Askerler

Ethically Caution Requiring Experimental Group: Soldiers: Review

Engin KURT,^a
Mustafa Nuri GÜNÇIKAN,^b
Adnan ATAÇ^c

^aTıp Tarihi ve Deontoloji AD,
GATA,

^bTürkiye Kızılay Derneği Ankara Şubesi

^cSerbest, Ankara

Geliş Tarihi/Received: 24.04.2015

Kabul Tarihi/Accepted: 24.06.2015

Bu çalışma, "2nd ICMM Pan European Congress (4-7 Haziran 2012, Amsterdam/The Netherlands)" de sunulmuş olan "Some ethical problems for military physicians on biomedical research: an overview for medical ethics" başlıklı bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

Yazışma Adresi/Correspondence:

Engin KURT

GATA,

Tıp Tarihi ve Deontoloji AD, Ankara,

TÜRKİYE/TURKEY

enkurt@gata.edu.tr

ÖZET Bazı araştırmalar uzun süreli çalışmalar olduğundan, araştırmaya katılacak olan kişilere kolay ulaşabilme amacıyla çeşitli özel gruplar denek olarak seçilmektedir. Bu gruplar; sıklıkla hastane veya bir kurumda bulunanlar (psikiyatri hastaları gibi), tıp fakültesi öğrencileri, mahkûmlar ve çocuklar olarak tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklar bu gruplara askerleri de eklerler. Araştırmaya katılacak olan askerler, araştırmaya katılmalarını dış belirleyici faktörlerden bağımsız olarak (komutanın emri, eğitim faaliyetlerinden kaçma gibi) belirleyememe nedeni ile, özel dikkat gerektiren grupta yer alırlar. Bu grupların özel grup olarak tanımlanmalarının nedenleri arasında; bu kişilerin kendi hür iradeleri ile karar veremeyecekleri, kararlarının etkilenebileceği, mesleki ya da ekonomik açıdan başkalarına bağımlı olma kaygısı, araştırmayı gerçekleştirenlere karşı tam bağımsız olmamaları bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda yapılacak olan tıbbi araştırmalarda, araştırma etik kurullarının daha hassas davranması gerekmektedir. Araştırma etik kurullarının daha hassas davranma gereklilikleri arasında grup olarak askerlerin haklarının korunması gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Askeri personel; biyomedikal araştırma; bioetikler; askeri tıp

ABSTRACT Some biomedical research suggests that a variety of special groups of persons who are participate in research for easy access. These groups, such as psychiatric patients, medical students, children or prisoners, are often in a hospital or an institution. Soldiers are also considered within these groups. Soldiers are required special attention because of a lot of external factors (the commander ordered, as escape the training activities) distort their autonomy in any research. What defines these groups as vulnerable, these individuals will be unable to decide by their own free wills, their judgments may be affected, they dependent on others both professional and economic point of concern, and they are not fully independent from the researchers. In such cases, research ethics committees should act more precisely. These committees should also more sensitive to protect the rights of research groups and their informed consent.

Key Words: Military personnel; biomedical research; bioethics; military medicine

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2015;23(2):60-4

Bazı araştırmalar uzun süreli çalışmalar olduğundan, araştırma gruplarına kolay ulaşabilme amacıyla çeşitli gruplar özel olarak seçilmektedir. Özel dikkat gerektiren grupların, araştırmayı gerçekleştirenlere karşı tam bağımsız olmamaları, aydınlatılmış onamlarını verirken tıbbi etik ilkelerden "özerklik" ilkesinin zedelenip zedelenmediği konusunu gündeme getirir ki, bu gruplar özel gruplar olarak adlandırılırlar.¹

doi: 10.5336/mdethic.2015-45873

Copyright © 2015 by Türkiye Klinikleri

ÖZEL ARAŞTIRMA GRUPLARI VE ASKERLER

Bilindiği üzere tıbbi bilimsel araştırmalarda aydınlatılmış onam, araştırmanın en önemli etik adımlarından birisidir.² Bu nedenledir ki özel gruplarının aydınlatılmış onamları alınırken daha dikkatli olunmalıdır.

Biyomedikal araştırmalar üzerine 1970'lerin başlarında bir çalışma yapan Amerikalı toplum bilimci Barber çalışmalarında, etik dışı araştırmalarda üzerlerinde deney yapılmaya en yatkın olan kişilerin, toplumsal olarak güçsüz ve korunmasız olanlar olduklarını göstermiştir.³ Bu gruplar; sıklıkla hastanelerdeki psikiyatri hastaları, tıp fakültesi öğrencileri, mahkûmlar, çocuklar, yoksul hastalar, kadınlar, göçmenler, gebeler, demans, koma ve bitkisel yaşam durumunda olan bireyler, acil servise başvuranlar ve yoğun bakım hastaları olarak tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklar bu gruplara askerleri de eklerler.¹⁻⁴ Araştırmaya katılacak olan askerler, araştırmaya katılmalarını dış belirleyici faktörlerden bağımsız olarak belirleyememe nedeni ile özel dikkat gerektiren grupta yer alırlar. Bu grupların özel grup olarak tanımlanmalarının nedenleri arasında; bu kişilerin kendi hür iradeleri ile karar veremeyecekleri, kararlarının etkilenebileceği, mesleki ya da ekonomik açıdan başkalarına bağımlı olma kaygısı bulunmaktadır.

Barber'in yapmış olduğu bu çalışma, özel dikkat gerektiren grup içerisinde yer alan hastaları kapsayan ve etik açıdan şüpheli olarak değerlendirilebilecek araştırma projelerinde yer alan araştırmacı sayısının, diğerlerinin iki katı olduğunu da göstermektedir.³

AYDINLATILMIŞ ONAM, ÖZERKLİK VE ASKERLER

Hastaların ve biyomedikal araştırmalara katılan grupların aydınlatılmasını ve bu doğrultuda kendi iradeleri ile ve hiçbir baskı unsuru olmadan özerk bir seçim yapabilmelerini öngören aydınlatılmış onam öğretisi, yalnızca tıp etiğinin değil, etiğe uygun olarak işleyiş gösterme kaygısında olan tüm hekimlerin ve biyomedikal birimlerin de merkezinde yer almaktadır.⁵

Biyomedikal araştırmaların yöntemlerinin bilimselliğe uygun olması gerektiği gibi, ahlâk ve etik değerlere, ilkelere dayandırılması da zorunludur. Bu zorunluluk, kendisinin ya da başkasının en iyi faydası için, kendisini tehlikeye sokmayı kabul eden bireyin haklarının korunması gereğinden doğmaktadır. Burada kendimize sormamız gereken soru, ne kadar fayda elde etmek için ne kadar tehlike göze alınmalıdır, sorusu olmalıdır.⁶

Askeri ortamda uygulanan hekimlikte de temel kurallar ve temel amaç, hekimlik mesleği kurallarına uymaktır. Askeri ortamda gerçekleştirilen tıbbi araştırmalar ile sivil ortamda gerçekleştirilen tıbbi araştırmalar arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Ancak askeri ortama özgü daha fazla görülebilecek olan bazı vakalar üzerinde araştırma yapmak sivil ortamdan daha olasıdır. Daha fazla görülebilecek vakalar arasında, savaş yaraları araştırmaları, savaş ortamında ortaya çıkan psikiyatrik sorunlar konusundaki araştırmalar, savaş ortamında ortaya çıkan stres konusundaki araştırmalar sayılabilir. Bu gibi durumlarda yapılacak olan tıbbi araştırmalarda, araştırma etik kurullarının daha hassas davranması gerekmektedir. Araştırma etik kurullarının daha hassas davranma gereklilikleri arasında; özel grupta yer alan askerlerin haklarının korunması ile araştırmaya katılacak olan askerlerin, araştırmaya katılmalarını dış belirleyici faktörlerden bağımsız olarak (komutanın emri, eğitim faaliyetlerinden kaçma gibi) kendi hür iradeleri ile alıp almadıklarının irdelenmesi gelmektedir.

Örneğin; muharebe şartlarında askerin doğasının kırılğan bir yapıya sahip olduğu değerlendirilmektedir.^{7,8} Dolayısı ile en olumlu savaş durumunda dahi acaba alınmış olan aydınlatılmış onam ne kadar geçerlidir? Savaşın ve askerin en basit stresi dahi, serbest ve bilgilendirilmiş bir karar vermeyi etkileyebileceğinden, hekimin aydınlatma görevinden pek de bahsedilemeyecektir.⁹

Bu nedenle onamın her zaman özgür irade ile verilmesi gerektiği bilinmelidir.^{1,6} Onam alma sırasında askerin yanında komutanı veya amiri olmalıdır.¹⁰ Onamın alınması için zorlama, kandırma veya ödüllendirme etik açıdan uygun görülmemektedir. Bunun ötesinde onamı istenen kişi, ça-

lışmanın yapısı, amaçları, içerdiği riskler ve beklenen yararlar konusunda da aydınlatılmalıdır. Onam verecek kişinin yeterince aydınlatılıp aydınlatılmadığının değerlendirilmesi ise hekimin sorumluluğundadır.¹¹ Hekim ile birlikte bu konuda etik kurullar da sorumludur. Bu kurullar, araştırmacıların veya onların temsilcilerinin onam verecek kişiyi zorlama, yanıltma ve kararını etkilemeye çalışmalarını önlemelerinin güvencesi olmalıdırlar. Etik kurullar alınan onamın “aydınlatılmış onam” olarak geçerli olması için, araştırma hakkında, onamı istenen kişiye verilmesi gereken minimum bilgiyi de saptamalıdırlar.^{1,6}

ETİK İKİLEMLER

Bir kişi silahlı kuvvetlere katıldığı zaman birtakım şartları ve zorlukları da beraberinde kabul eder ve birtakım zorunluluklara sahip olur. Bu zorunluluklar, etik problemlerde, çözüm alternatiflerinin önceliklerinin değişmesine neden olabilir. Kişiler kendi öncelikleri yerine askeri öncelikleri öne alabilirler. Silahlı Kuvvetler, kendine özgü kurallar içerisinde askerlerin, refahını ve menfaatlerini düşünmek zorundadır. Oysa ki ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda belki de bu durum bazen göz ardı edilebilir. Ancak, askerin refahı ve menfaatinin gözardı edilmesi onlar üzerinde araştırma yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Yapılmak zorunda kalınan araştırmalarda da insan haklarına bağlı kalınması gerektiği bilinmelidir.¹²

Esasen bir bireyin izin vermemesi durumunda, onun üzerinde araştırma zaten yapılamaz.¹³ “Askeri araştırmalar için bir istisna olabilir mi?” acaba, sorusunun da cevabı çok açık bir şekilde “hayır”dır.¹² Dolayısı ile askeri biyomedikal araştırmalara katılacak kişilerin öncelikle istekli olması gerekir. İstekli olup araştırmaya katılanlar da, istedikleri anda herhangi bir korku ve baskı olmaksızın araştırmadan çekilebilmelidirler.^{12,14,15}

Bu şartların yerine getirildiği değerlendirilen bir ortamda, istekli olan askerlerin birçoğu yapılacak olan araştırmalardan çıkacak olan sonuçların, diğer askerlerin sağlığına katkısı olacağını değerlendirirler.¹² Böylece kendilerini feda ederek ülkelere hizmet ettiklerini düşünürler.^{12,16}

Örneğin, nükleer bir savaş ortamında kalan personel (sivil ve/veya asker) üzerinde, bu nükleer maddelerin etkilerinin nasıl olacağı, patolojik ve klinik olarak ne gibi sonuçlar doğuracağı ülke yöneticileri (sivil/asker) tarafından bilinmek istenebilir. Bu sonuçlar bilinmeli ki, tedavinin nasıl düzenlenebileceği araştırılarak nükleer ortama maruz kalan insanları bu durumdan kurtarabilsinler. Bu konuda tedavi geliştirebilmek için de, bu maddelerin insanlarda ne gibi etkiler yaptıklarının biliniyor olması gerekir. Ancak bu durum kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi bu durumu barış ortamında sağlayabilmemiz de mümkün değildir. O zaman, nükleer maddelerin insanları nasıl etkilediğini araştırma ortamımız barış durumunda olmayacak ise nasıl ve nerede araştırmalıyız? Ya da bu tür biyomedikal araştırmaları yasaklamalı mıyız? Sorusu etik bir ikilem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

Bu etik ikileme rağmen Smart’a göre bazı ülkeler biyomedikal araştırmalar kapsamında, biyolojik savaş programları üzerine çalışmışlardır.¹⁷ Mc Manus, Mc Clinton, Gerhardt ve Morris tarihte etik ilkelere uygunluğu tartışmalı askeri ortamlarda yapılmış araştırma örneklerinin olduğunu bildirmektedirler. Örneğin;

1. Amerikan Devrimi süresince çiçek hastalığının yayılmasını önlemek için (çiçek hastalığı lezyonlarına neden olan maddeye maruz kalmamış kişilerde) Avrupa ordusunda deneme amacıyla askerler üzerinde zorunlu aşılama yapılması,

2. İspanya-Amerika savaşı süresince, Amerikan işgali altındaki Filipinler’de, rızası olmayan mahkûmlar üzerinde deneysel kolera aşısının kullanımı,

3. Tedavi edilmemiş sifilizin doğal seyrini izlemeyi amaçlayan bir çalışma olan Tuskegee çalışması,

4. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya’sı ve Japon İmparatorluğu’nda yürütülen savaş deneyleri gibi.¹⁰

YASAL DÜZENLEMELER

Yukarıda bahsedilen ve bunlara benzer yapılan deneyler nedeni ile insanlar üzerinde deney yapıla-

bilmesi için verilecek iznin sınırlarını sorgulayan ve uluslararası standartları düzenleyen ilk belge olma özelliğini gösteren Nuremberg Kodları, 1947'de İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkmıştır.^{18,19} Her ne kadar bu kodlar araştırmaları frenlese de tıbbın ilerlemesi için barış zamanında insancıl konularda bilimsel araştırma yapmanın zorunlu olduğu bilinmektedir. Bu tür çalışmalar yapılırken de kişilerin aydınlatılmış onamlarını almak bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır. Savaş zamanında ise içinde bulunulan durum ve şartlar nedeni ile tam olarak serbestçe aydınlatılmış onam verme imkânı olamayabileceğinden, Cenevre Sözleşmeleri ile bu durum koruma altına alınmıştır. Bu nedenle savaş mahkûmları, düşman yaralı ve hastaları ile düşman sivilleri üzerinde araştırma yapmak Cenevre Sözleşmeleri ile yasaklanmıştır.^{20,21}

Bu yasağa rağmen hekimlerin tedavide yeni metotlar kullanmaları, ancak hasta bireylerin sağlıklarına olumlu katkı sağlayacak ise mümkün olabilmektedir.^{20,22} Bu nedenle de "insan denekler üzerinde biyomedikal araştırma yapmanın etik ve bilimsel standartları; Helsinki Bildirgesi, İnsan Deneklerle ilgili Biyomedikal Araştırmaların Uluslar-

arası Etik Yol Gösterici Kuralları (CIOMS), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile İyi Klinik Uygulamalar konusunda Yol Gösterici Kurallar (ICH) şeklinde uluslararası yol gösterici kurallar olarak geliştirilmiş ve oluşturulmuştur."²³

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde yapılmış olan savaş araştırmalarının birçoğu sivil çevrelerde de kullanılmış olup medikal araştırmalarda ordunun öncü ve kritik rolü, ulusal güvenlik ve modern tıp açısından çeşitlilik taşıyarak devam etmektedir. Askeri ortamlardaki araştırmaların hakkı ile yapılması durumunda, savaşlardaki morbidite ve mortalitenin de düşme eğiliminde olacağı değerlendirilmektedir.^{24,25} Bu araştırmaları yaparken yukarıda sayılmış olan yol gösterici kurallara uyma özel grupta yer alanların onuru, hakları, güvenliği ve esenliğinin geliştirilmesini güvence altına alır ve araştırmaların sonuçlarının güvenilir olmasına yardımcı olur.²³ Eğer araştırmacılar, özel grupta yer alan askerleri güvence altına alabilirlerse, aydınlatılmış onamın da günümüz muharebe şartlarında etik olarak meşru bir hale geleceği değerlendirilmektedir.¹⁰

KAYNAKLAR

- Görkey Ş. [Ethical Principles for Experiments Conducted on Children]. *Sendrom* 1994;6(3): 82-4.
- Çobanoğlu N. [Clinical Research Ethics of the Vulnerable and Special Groups]. Ankara: Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık; 2009. p.105-11.
- Büken NÖ, Büken E. [Clinical Drug Research From Medical Ethics and Legal Perspectives]. *Turkish Journal of Psychiatry* 2003;14(4):289-99.
- Rothman, DJ. Research Human: Historical Aspects. In: Post SG. ed. *Encyclopedia of Bioethics*. 3rd ed. Vol 4, USA: Macmillan Reference; 1995. p.2316-26.
- Lawrence DJ. The Four Principles of Biomedical Ethics: A Foundation for Current Bioethical Debate. *J Chiropr Humanit* 2007;14: 34-40.
- Ersoy N. [The Experiment Over The Human and The Informed Consent]. *Toplum ve Hekim Dergisi* 1992;7(51):45-6.
- Uzun F. [A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists, 1914-1994]. *Nesne Psikoloji Dergisi* 2014;2(4):55-61.
- Çetingüç M, Alan M. [War Fatigue]. *Kriz Dergisi* 1994;2(1):250-4.
- Yılmaz Işık Ş.B. [The Obligation of Informing the Physician of Medical Intervention]. *TBB Dergisi* 2012;98:389-410.
- Mc Manus J, Mc Clinton A, Gerhardt R, Morris M. Performance of Ethical military research is possible: on and off the battlefield. *Sci Eng Ethics* 2007;13(3):297-303.
- Aydın E. [Medical Ethics]. Ankara: Öncü Basımevi; 2006. p.23.
- Frisina ME. Medical Ethics in Military Biomedical Research. In: Beam TE, Sparacino LR, ed. *Military Medical Ethics*. Vol. 2. Washington DC: Borden Institute Walter Reed Army Medical Center; 2003. p.547-8.
- [Constitution of Turkey]. 1982, Madde:17.
- [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine]. *Resmî Gazete*, Tarih: 20 Nisan 2004, Sayı: 25439, Kanun No: 5013.
- [The Council of Europe Guide for Research Ethics Committee Members]. Avrupa Konseyi Biyoetik Yürütme Kurulu (CDBI), Ülman YI, çeviri editörü. 2. Baskı, İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği, Yayın No:XV; 2011. p.27.
- Yaman F. [An Analysis on Altruism as a Consumer Behaviour]. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 2013;5(1):79-92.
- Smart JK. History of Chemical and Biological Warfare: An American Perspective. In: Sidell FR, Takafuji ET, Franz DR, ed. *Medical Aspects of Chemical and Biological Warfare*. Washington DC: Borden Institute Walter Reed Army Medical Center; 1997. p.32-52.
- Pellegrino ED. The Nazi Doctors and Nuremberg: Some Moral Lessons Revisited. *Annals of Internal Medicine* 1997;127(4):307-8.

19. Steneck NH. Introduction to the Responsible Conduct of Research. Revised Edition. Washington DC: US Government Printing Office; August 2007. p.36.
20. Vollmar LC. Military Medicine In War: The Geneva Conventions Today. In: Beam TE, ed. Military Medical Ethics. Vol. 2. Washington DC: Borden Institute Walter Reed Army Medical Center; 2003. p.758.
21. Yamaner MB, Öktem E, Kurtdarcan B, Uzun MC. [Summary of the Geneva Conventions of 12 August 1949 and their Addi-
tional Protocols]. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:42. İstanbul: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Trz.Tic.Ltd. Şti.
22. Giannou C, Baldan M. [War Surgery]. Eryılmaz M. Çev. Tarcan E, çeviri editörü. Cilt 1. Ankara: Tuna Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.; 2010. p.33-51.
23. Operational Guidelines for Ethics Committees That Review Biomedical Research. Görkey Ş, çeviri editörü. Geneva: World Health Organization; 2000. p.V.
24. McManus J, Mehta SG, McClinton AR, De Lorenzo RA, Baskin TW. Informed Consent and Ethical Issues in Military Medical Research. Acad Emerg Med 2005;12(11):1120-6.
25. Mc Manus JG. Performance of Research in the Combat and Tactical Settings. In: Schwartz RB, Mc Manus JG, Swienton RE, eds, Tactical Emergency Medicine. Philadelphia USA: Wolters Kluwer Helath, Lippincott Williams & Wilkins; 2008. p.211-4.